

смотренных реалий можно отчетливо представить насколько разнообразны по своей семантике и выразительности реалия. Проанализиро-

вав особенности перевода реалий, следует отметить, что ученые отмечают огромную важность данной языковой единицы.

Литература

- 1 Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1966. 608 с.
- 2 Швейцгер А.Д. Перевод и лингвистика. М.: Воениздат, 1973. 253с
- 3 Крупнов В.Н. В творческоы лабораторий переводчика. М.: Международные отношения, 1976. 152 с.
- 4 Ю. Д. Левина // Рес Традучторица: Переводы и сравнительное изучение литератур. СПб., 2000.

References

- 1 Ahmanova O.S. Slovar' lingvisticheskikh terminov. M.: Sovetskaya entsiklopediya, 1966. 608 s.
- 2 Shveytser A.D. Perevod i lingvistika. M.: Voenizdat, 1973. 253s
- 3 Krupnov V.N. V tvorcheskoy laboratorii perevodchika. M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1976. 152 s.
- 4 Yu. D. Levina // Res Traductorica: Perevody i sravnitel'noe izuchenie literatur. SPb., 2000.

ӘОЖ 82-1

К.О. Таттимбетова

өл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың г.ғ.магистрі оқытушысы, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: kuralay555@mail.ru

Төлеу Көбдіков поэзиясының көркемдік кестесі

Мақалада автор халық ақыны Төлеу Көбдіковтің поэзиялық туындыларына талдау жасай отырып, көркем шығарманың сапасы оның идеялығымен, айтайын деген ойымен ғана өлшеніп қоймайтынын айтады. Яғни сол идея оқушыға қалай жеткізілді, қалай әсер етті деген критерийлерге де тоқталып кеткен. Автор ақынның өлең ұйқасы түрлерін, әдебиеттану ғылымында қолданылып келетін көркемдік құралдарды пайдалану ерекшелігін сөз етеді. Сонымен қатар автор ақынның ұлттық поэзия нақыштарын, халық ауыз әдебиеті үлгілерін, жаңа сөздер мен көнерген сөздерді пайдалануын сөз етеді. Мақала авторы ақынның жалпы шығармашылығының қай арнасынан болмасын көркемдеу құралдарының үлгілерін талғампаздықпен пайдалана отырып, оның мәнді де ойлы, әуезді де ажарлы болуына ерекше назар аударып отырған. Мақалада Төлеу творчествосының көркемдік кестелері әлі де болса үңіле қарап, терең зерттеуді талап ететіндігі, әсіресе, ақынның тілдік қоры – игерілмей жатқан, берері мол тың дүние екені айтылады.

Автордың ойынша, тілі нашар шығарма ешқашан жақсы шығарма бола алмайды. Сондықтан әдебиет сыншысы бәрінен бұрын шығарманың тіліне, автодың сөз өрнегіне назар аударуы шарт.

Түйін сөздер: критерий, бұқара, ырғақ, архаизм, неологизм, құн, елбасы, лирика, көркемдік саз, эпитет, теңеу, метафора, гипербола, қанжар, индивидуалдық творчество, ұйқас.

К.О. Tattimbetova

Art elements of poetry of Toleua of Kodikov

In article the author considers poetic works of national poet Toleua Kobdikov and says that quality of a work of art is estimated not only idea of work and subjects that the author wanted to tell. More precisely, the author omечает such the criterion as is idea of work reached the reader and as it affected. The author is analyzed his originality and features of the use of a rhyme, graphic means of literary criticism. And also, the author tells about his peculiar use of elements of national poetry, elements oral national creativity, neologisms and archaisms. The author of article says that the poet in the works skillfully used elements art transformation, also paid special attention to sense and the contents, a rhyme and rate of work. In article to be spoken that an art originality work of Toleua still demand comprehensive investigation, in particular a language stock of the author.

According to the author bad work never becomes good work. Therefore, the literary critic first of all has to pay attention to work language, to art elements which are used by the author in the work.

Keywords: criterion, public, rhythm, archaism, neologism, value, head of state, lyrics, dialect, art melody, epithet, comparison, metaphor, hyperbole, dagger, individual creativity, rhyme.

К.О. Таттимбетова

Художественные элементы поэзии Толеуа Кодикова

В статье автор рассматривает поэтические произведения народного поэта Толеуа Кобдикова и говорит, что качество художественного произведения оценивается не только идеей произведения и тем, что хотел сказать автор. Точнее, автор омечает такие критерий, как это идея произведения донеслась до читателя и как она на него повлияла. Автор анализирует его своеобразие и особенности употребления рифмы, изобразительных средств литературоведения. А также автор говорит о его своеобразном использовании элементов народной поэзии, элементов устного народного творчества, неологизмов и архаизмов. Автор статьи говорит, что поэт в своих произведениях умело употреблял элементы художественного преобразования, также уделял особое внимание смыслу и содержанию, рифме и темпу произведения. В статье говорится, что художественное своеобразие произведений Толеуа все еще требуют всестороннего исследования, в особенности языковой запас автора.

По мнению автора, плохое произведение никогда не станет хорошим произведением. Поэтому литературный критик, в первую очередь, должен обратить внимание на язык произведения, на художественные элементы, которые употребляет автор в своем произведении.

Ключевые слова: критерий, общественность, ритм, архаизм, неологизм, ценность, глава государства, лирика, диалект, художественная мелодия, эпитет, сравнение, метафора, гипербола, кинжал, индивидуальное творчество, рифма.

Көркем шығарманың сапасы оның идеялылығымен, айтайын деп тұрған ойымен ғана өлшеніп қоймайды, сонымен бірге сол идея, оқушыға қалай жеткізілді, қандай әсер етті деген критерийлермен де айқындалады. Ал, қандай да ойды болмасын жазбаша да, ауызша да оқушыға, тыңдаушыға жеткізіп тұратын әдебиеттегі бірден-бір құрал – сөз. Сондықтан да жазушының, ақынның тіл байлығы неғұрлым зор болса, сөзді таңдап, талғап қолдануға ол неғұрлым машық болса, шығармасы да соғұрлым әдемі, соғұрлым құнды болып шықпақ. «Тіл – әдебиеттің бас мүшесі» - деген Горький сөздері осыған орай айтылған. «Тілі нашар шығарма ешқашан жақсы шығарма болған емес және бола алмайды... Әдебиет сыншысы бәрінен бұрын шығарманың тіліне, автордың сөз өрнегіне қарауы шарт», - деп талап етеді академик З. Қабдолов [1, 200-201].

Шындығында да, бір ауыз өлеңнің басын құрап айта алмайтын қазақ баласы кемде-кем. Ал, солардың бәрін ұйқастыра алады екен деп бәрін ақындар қатарына жатқыза берсек ақындықта да, көркем шығармада да ешқандай күн қалмаған болар еді. Әрбір жазушы, әрбір ақын осы қағиданы түсіне біліп, есіне мұқият ұстаса, соны күнделікті бұлжытпай орындай аласа, сонда ғана оның шығармалары құнды болмақ, сонда ғана оның аты өлмейтін болады, еңбектерін ел қадір тұтады.

Міне, осы тұрғыдан қарағанда Төлеу Көбдіковтің – қазақ әдебиетінен алатын өз орны, өз сыбағасы бар ақын. Төлеудің ауызша айтқан да, жазбаша шығарған да өлеңдерінен оқушы тәтті нәр алғандай болады. Ақынның тіл байлығына, тілінің сап алтындай тазалығына, артық сөз қоспай, әр сөзін өз орнына қойып, пайдалана білетін талғампаздығы таң қалдырады. М.Әуезов бір хатында «Төлеудің басқа қарт ақындардан өзгеше бір қасиеті – өлеңді жазып та, ауызша да шығаратындығы және өлеңіне көлденең бірден-бір жол еңгіздірмейтіндігі. Ол жазған, шығарған нәрсеге хатшы ақынның қол жүгір-туінің қажеті жоқ көрінеді», - деген еді [2, 93]. Мұхаң осындай баға берген ақынға бұдан артық мақтау айтуға бола ма екен?

Өлеңге әркімнің ақ құмары бар,
Ішінде аз-аз ғана ұғары бар.
Көн жамап былғарыға былғамалық,
Әр сөздің өз жөнімен ұнары бар...
Аз сөзден көп мағына шығарып ал [3, 228] –

дейді ақын. Осы талабынан өзі де ауытқымауға тырысқан.

Төлеу Көбдіков өлеңдері өзінің көркемдік қасиетімен, халық мүддесіне сай терең мазмұнымен, қалың бұқара жұртшылыққа түсінікті қарапайымдылығымен елге әсерлі, өнегелі болды. Ол қандай тақырыпта қалам тартса да оның жырларынан өрен жүйрік халық ақынының тұлғасын көреміз. «Ақынның қаруы – тіл». Күллі құбылыстар құпиясы мен олардың сабақтастығын айтып бере алтын күш – поэзия десек, ал поэзия тілі – образды қуат пен бейнелі суреттің, сұлу ырғақ пен төгілмелі ұйқастың негізі» [4, 17]. Төлеу ақынның поэзиясы да осы талап деңгейінен шығып, көркемдік қуаты ішкі мазмұнымен астарласып, үндестік тапқан.

Төлеу шығармашылығында қазақ тілінің орасан зор байлық қорын молынан пайдалана білген. Оның өлеңдерінде қазіргі кезде сирек естілетін, тіпті мүлде естілмейтін архаизмдер мен өнер-білімнің жетілуінен, қоғамның өсуінен пайда болған жаңа неологизмдер де көп кездеседі.

Бірақ, ақын соларды қалай болса солай тізбектей бермей, орын-орнына қойып, талғап пайдаланады. Көнерген сөздер мен архаизмдерді көбінесе ескі ауылдың тұрмысын, өзінің өксіп өткен жастық өмірін сипаттағанда қолданса, бүгінгі өмірін, бүгінгі колхозды ауылды, әділетті жаңа заманды жырлағанда кейінде туып кең етек жайған жаңа сөздерді пайдаланады.

«... Күн алы, жесір жауы, жер таласы...»
«...Ойда ояз, қырда болыс, ұлықтары...»
«...Шығатын елу үйден елубасы,
Қолынан ұстағанға шардың тасы...» [3, 213],

- деген жолдардағы асты сызылған бүгінгі күні екінің бірі біле бермейтін сөзермен кешегі мөңіреу өмірді суреттесе, бүгінгі өмірді жырлағанда тіліміздегі жаңа лексикалық атауларды (комбайн, трактор, плуг, сеялка, бункер, элеватор, канал, танк, самолет, автомат, бесжылдық, ударник т.б.) пайдаланады.

Елінің елдік намысын қорғап, жауға шапқан батыр бабаларын өз дәуіріне лайықты қылып

Долданып қорамсаққа қол салғанда,
Сар жебе сарнап өтіп сан қабаттан.
Бота көз, бөкен қабак, болат түяқ,
Аттары теке жаумыт қазанаттан
Желегі найзасының дүр-дүр етіп,
Көк сұңғы ұңғысынан қанға батқан, [3, 22], -

деп сипаттайды, сөйтіп әр заманға, әр дәуірге лайық бояулар арқылы жылрап отырған объектісін тыңдаушысының көз алдына елестетуге тырысады.

Төлеу көнерген сөздер мен архаизмдерді өлеңдерінде жиі пайдаланғандығы, сөз таппай отырғандықтан емес, туған өлкенің табиғаты мен дәулетін, оның дәстүр-ғұрыптарын ана тіліміздегі нақыш бояуларымен әрлендіру, көркемдеу үшін пайдаланады, тақырыбына орай қазақ халқының тілдік қорын кең қолдануға тырысады. «Өскен мал, өнерлі еңбек» деген өлеңі осының дәлелі.

Кержағал, ащы аралас малға шүйгін,
Қонысы – тау, саясы – самал екен.
Бүргелі, бүлдіргелі, бадамшалы
Сай-сайдан мөлдір бұлақ ағады екен [3, 141].

Осы шумақтағы кержағал, бүрген, бүлдірген, бадамша деген шөп аттарын екінші бірі біле бермейді. «Бүргелі, бүлдіргелі, бадамшалы» деп, -лы, -лі қосымшаларының қайталанып келуі арқылы ақын колхозды ауылдың шүйгін жайылымдарының бояуын қоюландырып көз алдыңызға елестетеді.

Төлеудің лирикалық қорында ескірген архаистік сөздермен бірге жергілікті диалектілер де бірен-саран кездесіп отырады. Татыран, құтып, ебі, бұлық, зын тағы сондай сөздер тегі Семей облысы тұрғындарының жергілікті диалектілері болса керек.

Ақын творчествосына тән тағы бір қасиет – Төлеу өз өлеңдерінде халық қазынасы болып табылатын мақал-мәтелдерді жиі пайдаланылады. Мысалы «Еріншектің ертеңі таусылмайды», «Жақсы әке жаман ұлға қырық жыл азық», «Бірлік қыл – тірлік қылсаң», «Көпке ырыс – жақсы туса», т.б.

«Жері байдың елі бай» деген осы»
«Алыссаң атаңды жық» деген бар ғой,
«Жақсыда кек, жаманда тек болмайды» [3, 153-207], -

секілді мақал-мәтелдер ақын өлеңдерінде жиі кездесіп отырады. Төлеу өзі де кей жерлерде ұтымды ойларын мақал-мәтелдерге ұқсата құрастырып отырады, яғни ақын шығармашылығында тыңнан құрастырылған бір топ сөздер ел ішінде кең таралып, мақал-мәтел ретінде қолданылып жүр:

«Ақымаққа адырайған көз бітеді,
Мақтаудың әңгімесі тез бітеді».
«Ақ көңіл, аты арымас ақ жарқыным.
Керегі жоқ дедім ғой итке алтының.
Басқа елдің ерен бақты сарайынан,
Жұрты артық көшіп кеткен өз халқымның».
«Табысқа мақтансақ та, мастанбайық»
«Мылтықтың күмісін емес, тиісін айт» [3, 126-155], -

деген ой түйіндері – қанатты сөздер қатарынан орын алуға лайық сөздер.

Жалпы халық ақындары шығармашылығында қазақ халық әдебиеті тілі байлығының ең бір нәрлі де ажарлы, көркемдік сазы келіскен үлгілері молынан ұшырасады.

Тақырыбын ашып, оқушыға ойын қызықты да көркем етіп жеткізе білу үшін Төлеу поэзиясында теңеу, айқындау (эпитет), ауыстыру (метафора), астарлау (символ), кекесін (ирония), ұлғайту (гипербола), литота (кішірейту) сияқты халық ақындарының тілдік қолданыстарында кездесетін көркемдік-бейнелеу тәсілдерінің бәрін ұтымды пайдалана білген. Және бұл тәсілдерді пайдаланғанда ақын бұрынғы ауыз әдебиетінің дәстүрімен үнемі жалаң қолданбай, күрделендіріп те отырған.

Ақын шығармашылығында «көркемдік қиялдың жемісі» саналатын теңеу жиі кездесіп отырады. Мысалы:

Майысқан балдыр гүлдей, жиырма бес,
Шал болдық бүкірейген буын қатып.
Түлкідей түнде жортқан, қайран өмір,
Күн батса, кеш тұрамыз бұрын жатып [3, 156],

немесе,

Мұғалім берген сабағын,
Екі айтқызбай жаттаймын.
Кәметке жетемін,
Енді қарап жатпаймын.
Қаламым найза қанжардай,
Дәуітімді ақтаймын.
Жауға қарай қаптаймын,
Басынан қарғып аттаймын.
Өз жерімнің шетіне
Барғанда бір-ақ тоқтаймын [3, 47].

Ақын қаламын «найза қанжардай» деген теңеу арқылы өткірлік, күштің бейнесі ретінде алынады. «Қазақтың білекті бірді жығар, білімді мыңды жығар» деген мақалына үндес, «Жауға қарай қаптаймын, Табаныммен таптаймын» деп нағыз күштің білімде екенін астарлап, бейнелеп береді.

Аумағым – Алатаудың аймағындай,
Салмағым – бүкіл дүние салмағындай,
Шоқтығым бар әлемнен жоғары тұр,
Асқар шың Гималайдың заңғарындай [3, 48].

Туған елінің тәуелсіздікке ие болып, дербес шаңырақ көтерген Қазақстанның бүгінгі береке-дәулетіне масаттанады, аумағын Алатауға, салмағын жерге, шоқтығын Гималайдың биік

шыңына теңейді. Елінен өзін, өзінен елін бөлмейді, елінің орнына өзін қойып мен деп сөйлейді.

Менің бұл күштілігім елімнен,
Елімнен туған мың-мың ерімнен [3, 47], - дейді.

Мен – қаһарман алыппын,
Әлемге айна жарықпын.
Басқан сайын бақ өрлеп,
Нұрға толған халықпен [3, 11-48], -

деп метафоралық сөз алмастыру тәсілі арқылы Қазақстанның алыпқа да теңейді, сәулелі жарыққа да балайды.

Сонымен қатар, біріңғай дауысты дыбыстарды қайталайтын (ассонанс) дыбыстық үндестіктің мол кездесуі – Төлеу Көбдіков поэзиясына тән ерекшеліктің тағы бірі. Мысалы:

Алғаннан басқа ойлаған санаң бар ма,
Айтып болмас, құлқы ауған надандарға [5, 20].

немесе,

Ел үшін туған соң, мен елім деймін,
Еліме еңбек етсем ерінбеймін [5, 21].

Ақын поэзиясында біріңғай дауыссыз дыбыстардың да қайталануы (аллитераия) да жиі кездеседі.

Бәрі ақын Шардан барған Рақымбай,
Бәрінің қалағаны жоқ ұнатылмай.
Бәйгіге тың қосылған жүйрік еді,
Бү-дағы сөйлеп шықты бір ақындай [5, 25].

«Кез-келген ақынның күштілігі, шығармаларының қуаттылығы көркем дүниелерінің метафоралық жүйесінде. Метафоралық ойлаудан ақынның көзқарасы, ойы, қабылдауы, философиясы ғана танылмайды, индивидуалдық творчество иесі екендігі де аңғарылады» [3, 28].

Халық ақындары поэзиясында жиі қолданылатын көркемдеуіш-бейнелеуіш құралдардың бірі – символ. «Символ бір нәрсені не құбылысты тура суреттемей, бұларға ұқсас басқа бір нәрсеге, не құбылысқа күпия теліп, жасыра жарыстырып, бүкпелей бейнелеу, ойды да ашық айтпай, тартымды түспалмен түсіндіру» [6, 219].

Символ арқылы халық ақындары адам бейнесі, жалпы өмір туралы көзқарастарын астарлап білдіріп, ажарлап, айшықтап көрсететін болған. Мысалы, хал үстінде жатқан Уәйістің көңілің сұрай барған Төлеу ақынның:

Көк тұлпар кісінесе белдеудегі,

Тулаған өлең шығар кеудендегі.
Кәрі қыран секілді бір сілкінші,
Ақын ең бас имеген өр кеуделі...
Басында бір қара құс сүксияды,
Сен қашан дос болып ең молдаменен [3, 167], -

деген сөзіндегі көк тұлпар, қара құс – символдық бейнелер.

Өлеңді өлең етіп, оған нәр беріп, көркемдеп тұратын факторлар тек буын, бунақ, шумақпен ғана шектеліп қоймайды. Қай елдің өлеңі болмасын, әсіресе қазақ өлеңдеріне тән, бір маңызды фактор – өлеңнің ұйқасы.

Ұйқас - өлең тармақтарындағы аяққы сөздердің дыбыстас естілуі, үндестігі. Жалпы ұйқас ырғақты күшейтеді, тармақ жіктерін ажыратады. Ұйқас өлең жолдарын бір-біріне келген, өлеңнің шумақ, тирада сияқты бөліктерінің әрқайсысын бір бүтін етіп тұтастырады, сондықтан әр шумақтың немесе әр тираданың ұйқасы, суреті өз алдына бөлек-бөлек болып келеді. Қазақ поэзиясында ұйқастардың түрі көп.

Бірақ ең негізгі және көп қолданылатындары мыналар:

1. Қара өлең ұйқас
2. Шұбыртпалы ұйқас
3. Ерікті ұйқас
4. Кезекті ұйқас
5. Шалыс ұйқас
6. Егіз ұйқас
7. Аралас келетін ұйқас
8. Осы күнгі ерікті ұйқастар

Ал Төлеу шығармаларына үніле қарасақ, біз одан ұйқастың алуан түрлерін кездестіреміз. Онда толымды ұйқастар да, толымсыз ұйқастар да кездеседі.

Мусин сипап көрген жоқ маңдайымнан.
Төпелеп ертеңді-кеш мал қайырған,
Бір күні ауыздықпен қоя берді,
Сонысы қалар емес таңдайымнан [5, 66].

Бұл үзіндіде әр тармақтың соңғы буыны бірдей естіліп, ұйқасып келеді. Сондықтан толымды ұйқастар қатарына жатады. Ал мына бір үзіндіде

Жол салып, бақыт шыңы – болашаққа,
Еңбекке, білімге кең есік ашты,
Ер, әйел, аға-іні, кәрі-жасқа [5, 89].

Әр тармақтың соңғы бір буыны ғана ұйқасып келіп толымсыз ұйқас құрайды. Дегенмен, Төлеу өлеңдерінің көпшілігі толымды ұйқас түрімен жазылған.

Енді ұйқастарының түрлерін талдап көрсек, ақынның көп өлеңдерінде қара өлең ұйқасы, кезекті ұйқас, шалыс ұйқастар жиі кездесетінін